

HVA SLAGS KRIMINALOMSORG FENGESLES BARN OG UNGE I? EN STUDIE AV DE NORSKE UNGDOMSENHETENE

Af Elisabeth Fransson¹

De norske ungdomsenhetene er organisert under kriminalomsorgen. Institusjonene fengsler barn og unge mellom 15 og 18 år som har begått alvorlig kriminalitet. FNs barnekonvensjon skal, sammen med straffegjennomføringsloven og miljøterapi-prinsipper, legge rammene for et sammenhengende og helhetlig læringsmiljø. I artikkelen brukes begrepene fengselsarkitektur, carceral TimeSpace og berøring som analytiske redskaper for å tydeliggjøre arbeidet i enhetene. Materialet bygger på en fengselsetnografisk studie som har pågått fra 2013 til 2018.² Artikkelen viser at ungdomsenhetene i praksis er høysikkerhetsfengsler. At denne typen institusjonstypologi får betydning for måten de ansatte klassifiserer barna og ungdommenes problemer og dermed sitt arbeid på, og at de to institusjonene har løst oppgaven med å skape helhetlige og sammenhengende læringsmiljøer på ulike måter. Studien har empirisk relevans i nordisk sammenheng hvor det for tiden diskuteres hva samfunnet skal gjøre med barn og unge som begår alvorlig kriminalitet, hva den kriminelle lavalder skal være, og hvor forholdet mellom barnevern og kriminalomsorg igjen settes på dagsordenen. Artikkelen vurderes som aktuell i utdanningen av fengselsbetjenter, for studenter i helse- og sosialfag samt for lærere og terapeuter som arbeider med barn og unge i kriminalomsorgen.

Nøkkelord: ungdomsenheter, endringsarbeid, kriminalomsorg, miljøterapi, institusjonskulturer

-
- 1 Elisabeth Fransson, førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høgskole og utdannings-senter, forskningsavdelingen, e-post: elisabeth.fransson@krus.no
 - 2 Artikkelen bygger på: Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ..., men noen barn må.» Rapport, Kriminalomsorgens høgskole og utdannings-senter <http://hdl.handle.net/11250/2629421>

1. Innledning

Spørsmålet om hva samfunnet skal gjøre med barn og unge som begår alvorlig kriminalitet, er ikke nytt. Fra 1900-tallet og fram til i dag har myndighetene møtt ungdomskriminalitet både med fengsling, opplæring, behandling og omsorg. Den 1. juni 1928 ble det i Norge vedtatt en ny lov om oppdragende behandling av unge lovbrøyttere. Loven ble endret i 1939 og 1951 ut fra et ønske om et alternativ til vanlig fengselsstraff, og trådte i kraft i 1951 da Berg arbeidsskole ble etablert. Arbeidsskolen fikk etter hvert et dårlig omdømme på grunn av mange rømninger og kriminelle handlinger som ble begått under disse rømningene. Fra 1. februar 1966 ble derfor Arbeidsskolen for unge lovbrøyttere endret til ungdomsfengsel. Til grunn lå ungdomsreaksjonsloven av 9. april 1965, der målet var forebygging. I prinsippet var fengslingen en tidsbestemt frihetsutøvelse med en behandlingstid innenfor intervallet 9–24 måneder (Hammerlin, 2008:123; Bødal, 1969, 1976). Utover på 1960- og 1970-tallet vokste det i Norge, som i mange andre land, fram en prinsipiell kritikk mot å sette barn og ungdom i fengsel.³ Opp mot denne kortfattede beskrivelsen av erfaringer som er gjort opp gjennom historien, kan man spørre seg hvordan ideen med å utvikle ungdomsenheter organisert under kriminalomsorgen igjen oppsto i Norge?

Etableringen av ungdomsenhetene må forstås i lys av et økt fokus på menneskerettigheter. Ifølge FNs minstestandarder for håndtering av ungdomskriminelle, «Beijing-reglene» § 19 står det at plassering av ungdom i institusjoner alltid skal være siste utvei, og at plassering skal gjelde for kortest mulig tid. I kommentarene til bestemmelsen begrunnes dette slik:

... the many adverse influences on an individual that seem unavoidable within any institutional setting evidently cannot be outbalanced by treatment efforts. This is especially the case for juveniles, who are vulnerable to negative influences. Moreover, the negative effects, not only of loss of liberty but also of separation from the usual social environment, are certainly more acute for juveniles than for adults because of their early stage of development. The rule, therefore, makes the appeal that if a juvenile must be institutionalized, the loss of liberty should be restricted to the least possible degree, with special institutional arrangements for confinement and bearing in mind the differences in kinds of offenders, offences and institutions. In fact, priority should be given to 'open' over 'closed' institutions. Furthermore, any facility should be of a correctional or educational rather than of a prison type.

3 En særlig takk til Yngve Hammerlin, som har skrevet den historiske delen i rapporten. For mer grundig gjennomgang vises det til rapporten (Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019).

Barnekonvensjonen artikkel 40 presiserer at unge lovbrøyttere skal behandles på en måte som fremmer deres følelse av verdighet og egenverd, og som styrker deres respekt for andres menneskerettigheter og grunnleggende friheter. Videre skal behandlingen ta hensyn til deres alder og fremme reintegrering, slik at de kan påta seg en konstruktiv rolle i samfunnet. Dette krever at alle fagpersoner som er involvert i behandlingen av unge lovbrøyttere, «har kunnskaper om barns utvikling og dynamiske og kontinuerlige vekst, om hva som er hensiktsmessig for barnas velferd, og om utbredte former for vold mot barn».⁴ FNs konvensjon om barns rettigheter, artikkel 37 bokstav c, slår også fast at barn ikke skal sone eller sitte i varetekt sammen med voksne med mindre det er til det beste for barnet. Det hører også med til historien at Den europeiske komité for forebygging av tortur og umenneskelig behandling eller straff (CPT) har kritisert Norge både for å plassere barn sammen med voksne i fengsel og for bruken av isolasjon.

I tillegg til dette var det i Norge på starten av 2000-tallet et politisk ønske fra den rød-grønne regjeringen om å iverksette ungdomsstraff, en alternativ reaksjonsform utenfor fengsel. Forslaget, som trådte i kraft i 2014, vakte i forkant en viss politisk og faglig uro. Det ble bl.a. stilt spørsmål om hva man skulle gjøre med de barna og ungdommene som begikk mer alvorlig og gjentatt kriminalitet. Etableringen av ungdomsenhetene kan således forstås som et politisk kompromiss og et faglig svar på flere utfordringer. Ved å opprette enhetene møtte myndighetene FNs anbefalinger om ikke å fengsle barn og unge i ordinære fengsler, ikke fengsle barn sammen med voksne og samfunnets krav om beskyttelse og behov for å reagere overfor alvorlig kriminalitet begått av unge (Fransson, Hammerlin & Skotte, 2018).

2. Analytiske tilnærminger

I denne artikkelen videreutvikles perspektiver jeg de senere årene har jobbet med knyttet til hvordan vi kan forske på kunnskapsgrunnlaget i norsk kriminalomsorg. Gjennom begrepene *fengselsarkitektur* (Fransson, Giofrè & Johnsen, 2018; Giofrè, Porro & Fransson, 2018; Fransson, 2018), *Carceral TimeSpace* (Moran 2015) og *berøring* (Derrida 2005; Nancy 2008; Fransson & Johnsen, 2015; Fransson & Brottveit, 2015; Fransson & Giofrè, 2020) løfter jeg fram og tydeliggjør hva slags type samfunnsinstitusjon ungdomsenhetene er, og hva som karakteriserer det faglige arbeidet i disse enhetene. Begrepet *fengselsarkitektur* viser til ungdomsenhetenes plassering i det topografiske landskapet, typen inngjerding, fengselsinteriør og betydningen det materielle får for samhandling. I arbeidet med å få tak i ungdomsenhetenes karakter har jeg latt meg inspirere av forskningsfeltet *carceral geo-*

4 Barnekomitéens generelle kommentarer nr. 10 (2007) § 97.

graphy, som er utviklet av den engelske samfunnsgeografen Dominique Moran (2015). I denne artikkelen er jeg særlig opptatt av begrepet *Carceral TimeSpace* (Moran, 2015), som viser til fengselets organisering av kropper i tid og rom, der ungdomskroppen reguleres ved at den skal være på bestemte steder til bestemte tider, for eksempel på cella, rundt bordet eller på skolen. Tid og rom-dimensjonen skaper rammer rundt relasjoner som både berører og berøres av ungdom og ansatte. Rom erfares ulikt av ungdommer og personale, og enkelte rom erfares mer som knyttet til straff enn andre. Celler kan for eksempel erfares som en frihet fra fellesskapet, men også som et sted der straffen særlig merkes (Fransson, 2018; Fransson et al., 2019). Sikkerhetsforanstaltninger som ligger innbakt i rommene i form av overvåkningskameraer, låste dører, nøkler, stor personaltetthet og fengselsreglement, preger den særegne kriminalomsorgen som er under utvikling i ungdomsenhetene.

Fengselsarkitektur og *carceral TimeSpace* er nær knyttet til begrepet *berøring*, som i denne artikkelen er knyttet til the philosophy of touch (Derrida, 2005; Nancy, 2008). Jeg er særlig opptatt av forholdet mellom straffegjennomføring og endringsarbeid gjennom miljøterapi og miljøarbeid. Når barn og unge fengsles, møter de landskapet, fengselsgjerdene, sikkerhetsforanstaltningene, en stor ansattgruppe og forventninger til måter å være og snakke på. De erfarer rom med ulike atmosfærer, og de møter ansatte og innsatte med ulike forventninger til hva akkurat dette stedet skal være. Berøring handler om krefter som oppstår i møter mellom mennesker og fengselets materialitet. Berøring handler også om hvordan straffegjennomføringsloven og FNs barnekonvensjon i praksis nedfelles i ulike institusjonskulturer, hvordan de er innvevet i hverandre, og hvilke muligheter dette gir for omsorg og endringsarbeid slik som miljøarbeid og miljøterapi.

3. Metodisk tilnærming

For å få tak i hvilken kriminalomsorg som særpreger ungdomsenhetene, har det vært viktig å studere dette lokalt, knyttet til fengselsarkitektur, organiseringen av tid og rom og former for berøring. Materialet som ligger til grunn for artikkelen, bygger på en fengselsetnografisk studie⁵ som har strukket seg over fem år, fra 2013 til 2018. I denne artikkelen bygger jeg på et utvalg av dette materialet, nærmere bestemt dokumentstudier, topografisk materiale, samtaler og deltakende observasjon. De dokumentstudiene som her er særlig aktuelle, er straffegjennomføringsloven og FNs barnekonvensjon. Det topografiske materialet er innhentet gjennom satellittbilder fra Google Earth Pro

5 Jf. Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019.

og forteller om enhetenes plassering i det topografiske landskapet.⁶ Når det gjelder samtaler og deltakende observasjon, har vi i perioden 2014–2018 vært på 25 besøk ved de to enhetene. Vi har hatt samtaler med 23 ansatte og 12 unge. Ved flere av besøkene har vi gått sammen med ansatte og sett på rom og utearealer. Samtalene har vært av ulik karakter. Vi har hatt fokusgrupper med ansatte og individuelle samtaler med de ansatte og med ungdommene. I samtalene har vi benyttet åpne intervjuer. De første samtalene ble tatt opp på bånd og transkribert, etter hvert gikk vi over til å notere for hånd. Vi har kvalitetssikret materialet ved å sende det mellom oss for å sikre at vi fikk med det som ble sagt, og at vi forsto «det samme». Ved en av enhetene har vi fått være til stede i overlappingsmøter, under rapporter, og vi har også spist lunsj og middag med personalet og ungdommene.⁷

Forskningsprosjektet er godkjent av NSD, Norsk senter for forskningsdata, og i artikkelen forholder jeg meg aktivt til de nasjonale etiske retningslinjene for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH 2016). For å sikre anonymitet holder jeg meg til institusjonsnivå, jeg omtaler ikke institusjonene ved navn og bruker ellers allmenne betegnelser som ansatte og ungdom. Analysen er delt i tre. Først fokuseres fengselsarkitektur, rom og andre sosiomaterielle forhold som er med på å gi ungdomsenhetene sitt særpreget. Etter dette løfter analysen fram hva slags bilder av ungdommene som skapes i ungdomsenhetene. Avslutningsvis tydeliggjøres institusjonskulturer som lokalt er vokst fram i de to ungdomsenhetene.

4. Analyse

4.1 Fengselsarkitektur og rom

Jeg er vokst opp på bondelandet så jeg synes det kan være nydelig når sola skinner og det er lyst. Men så ser jeg gjerdet og det minner meg om at jeg ikke kan komme ut og da er det ikke så vakkert lenger. Da blir naturen stygg (...). Jeg går rundt på gårdsplassen. Kan gå opp til to timer. Det ligger en spenning i å skifte retning. Av og til er vi to stykker, av og til er vi fire. To fra personalet og vi to innsatte. Da kan to sette seg og to gå (en av ungdommene).

Sitatet forteller noe helt sentralt om konteksten rundt de norske ungdomsenhetene. Slik sollyset og naturen får en annen karakter når disse naturfenome-

6 Se Giofrè, Porro & Fransson, i Fransson, Giofrè & Johnsen (red.). *Prison, Architecture and Humans*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018.

7 For nærmere redegjørelse av det metodiske grunnlaget viser jeg til Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019.

nene erfares gjennom et fengselsgjerde, blir også relasjoner mellom innsatte og ansatte og forholdet mellom omsorg, miljøarbeid og miljøterapi noe annet innenfor fengselsmurene enn utenfor (Fransson, Hammerlin & Skotte 2019). De norske ungdomsenhetene er høysikkerhetsfengsler med plass til fire innsatte i hver enhet. Enhetene skal både kunne ta imot unge som sitter i varetekt, på dom og i forvaring. I 2018 var det til sammen registrert 35 innsettelse i de to enhetene. 30 av disse var gutter og 5 var jenter⁸.

Begge ungdomsenhetene ligger et godt stykke utenfor større byer. Enhetenes plassering utenfor by og tettsted forhindrer geografisk integrasjon med lokalmiljøet, noe som er en sentral idé i moderne fengselsarkitektur. Dette gjør det ikke umulig, men likevel krevende for familie og venner å komme på besøk. Gjerder er det første som møter ungdommene når de kommer til fengslene, og de forteller i seg selv noe om hva slags sted dette er.

Den ene ungdomsenheten karakteriseres ved eksterne kurvlineære blå gjerder der en del er dekket av trafikkskilt, mens den andre har rette metallgjerder. Symbolsk oppfattes lineære barrierer å markere styrke i autoritet knyttet til straff og et skille mellom fengslet og samfunnet ute, mens kurvlineære gjerder gir et mindre autoritært og stringent inntrykk som i større grad signaliserer mer «åpne» og vennlige omgivelser (Giofrè, Porro & Fransson, 2018). Begge ungdomsenhetene har en relativt høy andel av grøntarealer, sammenliknet med andre fengsler. Potensialet som ligger i disse grøntarealene, er i noen grad benyttet.

Begge ungdomsenhetene har klasserom, aktivitetsrom, kjøkken, stue og celler. Begge har kjøkken som kan brukes i opplæringsøyemed. Rommene forteller om kulturelle verdier, hva norsk kriminalomsorg anser som viktig for ungdommer, og hva man mener kan hjelpe i en tilbakeføringsprosess. Den ene enheten har ny og moderne fengselsstandard med vekt på bevegelse, fleksibilitet, lys og åpne rom. Bygget har en minimalistisk estetikk karakterisert av store, åpne oppholdsrom som gir bevegelse og god romfølelse, lys som slipper inn gjennom store vinduer uten gitter, tregulv, noen designmøbler og innslag av kunst. Å ha et solid og godt tregulv var her et sterkt ønske fra personalet. Gulvet skulle være godt og gå på å gi en «hjemlig følelse». Enheten kombinerer denne åpenheten med omfattende digital og personalmessig overvåkning, som understreker at dette er et høysikkerhetsfengsel. Enheten har i perioder hatt elementer av grønn ideologi ved periodevis å dyrke grønnsaker, ha kaniner, geiter og flaskelam.

Et stort langbord danner et sentralt midtpunkt i det åpne oppholdsrommet, der det også er kjøkken, sirkulasjonsområde og en sofakrok med TV. Bordet er en sentral fengselsartefakt og forteller noe om hva slags sted dette er ment å være. Et sted å samles, lage mat og prate sammen (Fransson, 2018), og kan tolkes som en måte å oversette begreper som humanitet, verdighet og solida-

8 I tillegg til disse satt det 21 ungdommer i ordinære fengsler (Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019).

ritet inn i fengselsdesignet (Terranova, 2018). De ansatte vet at bordet og bordsituasjoner aktivt kan brukes både til å gi omsorg, til kontroll og i et sosialiseringsøyemed. Ungdommene forventes å sitte rundt bordet til måltidene, de kjenner på denne forpliktelsen og forteller om hyggelige samtaler, men også om stress og uro. Slik produserer bordsituasjonene krefter og stemninger (Fransson, 2018). Ungdommene har egne celler, noen ganger referert til som rom av personalet. Ungdomsenheten ligger vegg i vegg med et annet fengsel og muliggjør støttefunksjoner derfra. Personalet her bruker ikke uniformer.

Den andre enheten har tidligere vært aldershjem og asylmottak og preges av å ha en eldre institusjonsarkitektur med lange og noe mørke korridorer. Helhetsinntrykket er et noe kjølig miljø på tross av at man interiørmessig har forsøkt å myke det opp med tekstiler, planter og sofagrupper. Kjøkkenet i boenheten åpnes kun ved bruk. Cellene er relativt store, men gir et noe sterilt inntrykk. Flere av de unge kunne tenke seg muligheten til å gjøre cellene mer personlige. Fengselsregelverket gjør imidlertid dette vanskelig. At også denne ungdomsenheten er et høysikkerhetsfengsel, avspeiles både i arkitekturen, i interiøret og i den sosiomaterielle organiseringen av sikkerhetsforanstaltninger. Symbolsk sett forsterkes dette inntrykket ved at personalet følger ungdommene tett og går i uniform. I begge enhetene er halvparten av de som jobber der fengselsbetjener, mens den andre halvparten er miljøterapeuter⁹. I tillegg er det fagpersonell fra importerte tjenester.

4.1.1 FNs barnekonvensjon og straffegjennomføringsloven

Etter menneskerettsloven § 2 og 3 er Barnekonvensjonen inkorporert og gjort gjeldende som norsk lov og går, ved motstrid, foran nasjonal lovgivning. Ifølge Barnekonvensjonen og Barnekomiteens generelle kommentarer er Norge forpliktet til å treffe alle egnede lovgivningsmessige tiltak for å sørge for at all nasjonal lovgivning er fullt ut forenlig med Barnekonvensjonen og dens prinsipper. For å få til en effektiv gjennomføring av hele konvensjonen er det altså nødvendig å utvikle et barnrettighetsperspektiv i hele statsforvaltningen. Dette stiller krav til en rettighetsbasert tilnærming, der hensynet til «barnets beste» krever at lovgivende, utøvende og dømmende makt er forpliktet til en systematisk vurdering og gjennomgang av i hvilken grad barns rettigheter og interesser er ivaretatt i eksisterende lovverk.¹⁰

Det var først ved årsskiftet 2017/18 at rettighetene med et særlig tilpasset skjønn i forhold til unge kom på plass i de nye enhetene. Ut ifra Skottes juridiske analyse (i Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019) innebærer dette at det er straffegjennomføringsloven som har vært det dominerende styringsgrunn-

9 I begrepet miljøterapeuter inngår ulike yrkesgrupper som barnevernspedagoger, sosialarbeidere og pedagoger.

10 For en utdyping av dette vises det til Sven-Erik Skottes juridiske analyse i Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019.

laget, og at ungdommene har vært underlagt et regelverk myntet på voksne. Dette har fått konkret betydning, som at ungdommene låses inn på celler etter et fast skjema i løpet av dagen, og at cellene er låste gjennom natten. Andre eksempler er kroppsvisitering før og etter besøk, plikten til å delta i skole eller arbeid og at ungdommene får rapport når de ikke følger dette opp. Vi ser også eksempler på isolasjon, gjennom utelukkelse fra fellesskapet og at det er benyttet overflytting til annet fengsel ved alvorlige hendelser.

De ansatte i ungdomsenhetene har imidlertid på ulike måter forsøkt å bringe «barnets beste» inn ved å bruke Barnekonvensjonen til «å legge straffegjennomføringsloven på strekk» eller ved å ta «individuelle hensyn», som for eksempel at de ikke skriver alt i rapporter. Tross enhetenes bestrebelsler på å være annerledes enn ordinære fengsler har de, på grunn av manglende retningslinjer, i praksis måtte forholde seg til straffegjennomføringsloven og underliggende regelverk. Disse strukturelle barrierene synes å ha hindret institusjonenes mål om å bli noe annet enn ordinære fengsler, og viser at kriminalomsorgens regler har hatt presedens over FNs Barnekonvensjon og rasjonaliteten som ligger innbakt i andre velferdstjenester (Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019; Herold, Rand & Frank, 2019; Frank og Kolind, 2008; Goldhill, 2016; Fransson & Brottveit, 2015).

4.2 Hvilke bilder av de unge konstrueres i enhetene?

De ansatte i ungdomsenhetene forstår de unge som mennesker med kompleks og sammensatte problemer. Kriminaliteten ses ofte som et symptom på andre og mer underliggende problemer:

Ungdommer vi har hatt fram til nå så har det vært snakk om å få til en pause fra negativ atferd. Lage en rytme, at de kan erfare noe annet; måltider, gjensidig kommunikasjon, rutiner. Halv ni om morgen dekkes det på til frokost, de blir invitert inn, så skal det handles. De har manglet kompetanse i å stå opp, spise og gå på skolen (...) Vi har mulighet til å stoppe opp; hvordan havna du her, nettverket ditt, kartlegging; hus, skole, kriminogene faktorer; ungdommene kan få en pause; hvordan kan livet ta en annen vending, ønsker du å endre; få snakke og tenke litt. Det kan bli et veikryss; hvordan tenke rundt veien videre, vil du fortsette, skal rusen være med deg, hvordan tenker du om rusen. (...) Det er et kontinuerlig fokus på anerkjennelse. (Samtale med ansatt)

I sitatet ser vi hvordan personalet aktivt arbeider med å skape en rytme og rutiner for at den unge skal utvikle kompetanse i hverdagslige sysler. Videre ser vi eksempler på kartlegging og innsatser knyttet til å stoppe opp, snakke og tenke. Annerkjennelse trekkes fram som viktig. Ungdommene forstås både som å ha mer problemer enn andre og som ungdommer «som er annerledes» enn andre unge. Klassifiseringer som «en helt ny type ungdom», «ungdom med store psykiske skader, relasjonelle problemer og kognitiv

svikt», gir konnotasjoner til ungdommer som er av en annen type enn andre barn. Institusjoner skaper gjerne klassifikasjoner av sine klienter og brukere som står i forhold til institusjonens karakter og de ungdommene som til enhver tid er der. Dette betyr i praksis at de ansatte i ungdomsenhetene sosialiseres inn i en måte å se og forstå ungdommene på som også de unge merker (Fransson, 2009).

I en samtale med de ansatte ved en av enhetene går det fram at de forsøker å skape et miljø preget av «minste felles multiplum». De tenker langsiktig, prøver å komme på «et høyere nivå for så å stabilisere». De ansatte mener de unge ofte har et unyansert og også urealistisk forhold til hva et fellesskap er, og at enkelte har dårlig sosial kompetanse. Personalet oppfatter med andre ord at ungdommene ofte har for lite samhandlingskompetanse til å få til å være del av – eller selv å kunne utvikle – et meningsfullt fellesskap. Personalet frykter at ungdom skader hverandre, eller at de påvirker hverandre negativt (Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019). Det er kompliserte avveininger personalet står overfor. Det berører både ungdommenes væremåter og personalets forståelse av slike måter å være på, og må hele tiden vurderes opp mot Barnekonvensjonens påpeking av ungdommenes krav på alenetid og fellesskap med andre ungdommer. Feltets selvkonstruksjon er interessant fordi den viser hva slags forståelser av ungdom som utvikler seg innenfor disse særskilte institusjonene i norsk kriminalomsorg. Problemene de unge har, vurderes å være av en karakter som krever en «helhetlig tilnærming tilpasset hver enkelt ungdom» (fra feltnotater). De unge ses ofte som sårbare i den forstand at de ikke alltid tidligere har fått den hjelpen de har trengt fra skole, helse- eller barnevern, eller de forstås som ungdom som ofte ikke har vært sett eller også sett på «feil» måte. Å finne ut, kartlegge for så å hjelpe er derfor viktig for begge ungdomsenhetene. Dette fordrer samarbeid med ulike hjelpetjenester som barnevern, skole, NAV og spesialisthelsetjenesten, og er tilrettelagt gjennom at hver enhet har en barneansvarlig rådgiver. Hvordan de unge selv tenker om sin situasjon, fremstår i begge ungdomsenhetene som svært viktig å få tak i. Ungdommene må selv ønske endring, samtidig er de plassert i et kriminalomsorgsregime de ikke selv kan velge seg ut av. Som organiserte under kriminalomsorgen må de ansatte arbeide på vegne av sine ungdommer. Dette får betydning for hvor aktive ungdommene selv kan være i sitt eget endringsarbeid, og får konsekvenser for hva miljøarbeid og miljøterapi kan være i et fengsel.

4.3 Likt mandat, ulike lokale institusjonslogikker

De to ungdomsenhetene har samme mandat, der det står at de skal drives etter miljøterapeutiske prinsipper:

Enhetene skal drives etter miljøterapeutiske prinsipper, og ha tverrfaglig bemanning veiledet av et tverrfaglig team med høy kompetanse på utsatte barn og unges behov (Mandat for tverrfaglige team ved de særskilte

enhetene for lovbrutere mellom 15 og 18 år, ungdomsenhetene 15. mai 2012).

Trass i at begge ungdomsenhetene ligger under kriminalomsorgen, har det samme mandatet og også på overordnet plan forstår sine ungdommer på noenlunde lik måte, har enhetene utviklet ulike institusjonelle identiteter. Mens de ansatte i den ene enheten snakker fram sitt arbeid som *miljøterapi*, snakker de ansatte i den andre enheten fram sitt arbeid som *miljøarbeid*. Miljøterapi er en metode som i Norge opprinnelig er utviklet innenfor psykisk helsevern, i barne- og ungdomspsykiatrien og i barnevernet. Her vektlegges et fokus på fortid og på terapi eller heling. Samværet skal romme både individet og gruppa. Det handler både om gruppas betydning for individet og individets betydning for gruppa (Olkowska & Landmark, 2009). Målet er å bruke fellesskapet og legge til rette for et miljø som fremmer mestring, læring og personlig ansvar, og som kan bidra til at egne muligheter kan realiseres (Larsen, 2004). Å organisere et miljø i tråd med miljøterapeutiske prinsipper krever terapeuter som har det overordnede ansvaret og som kan legge til rette for en slik virksomhet. Samtidig er det en grunnleggende forståelse i norsk kriminalomsorg at man ikke skal drive behandling i fengsel (Hammerlin 2008). I den enheten som snakker om sitt arbeid som miljøterapi med et særlig fokus på traumebasert omsorg, er dette mest å forstå som en form for miljøterapi som retter seg inn mot den enkelte mer enn miljøet som helhet.

Miljøarbeid er en metode som opprinnelig er utviklet innenfor sosialt arbeid, men som senere er tatt i bruk og videreutviklet blant annet innenfor barnevern (Fransson, 2009). Mens miljøterapi tradisjonelt har ligget utenfor kriminalomsorgens virksomhet, har miljøarbeid vært en sentral metode i norsk kriminalomsorg. Begrepet miljøarbeid er først og fremst forstått som det å skape troverdige relasjoner og en vektlegging av å systematisk tilrettelegge fysiske, psykiske og sosiale faktorer i miljøet for å oppnå personlig vekst og utvikling hos den enkelte (Larsen, 2004). Miljøarbeid oppfattes i kriminalomsorgen både som en forståelse, en metode og som en del av sikkerheten, og da gjerne knyttet til den dynamiske sikkerheten. Miljøarbeid er en innarbeidet begrepsbruk med lang tradisjon i utdanningen ved KRUS (Hammerlin, 2008, Hammerlin & Larsen, 1997, Grønvold & Fransson, 2019) og har opp gjennom tidene vært inspirert av ulike kunnskapsteoretiske og pedagogiske forankringer, som for eksempel konsekvenspedagogikk, virksomhetsteori, eller knyttet til mer operative begreper som fellesskap som metode og den sirkulære arbeidsprosessmodellen.

Både miljøterapi og miljøarbeid må, slik det praktiseres i ungdomsenhetene, forstås som særegne typer av kriminalomsorgsregimer. Kriminalomsorgens sentrale mandat er straffegjennomføring og omfatter både sikkerhet, kontroll, omsorg og rehabiliterende innsatser. Miljøarbeid og miljøterapi kan forstås som liggende under omsorg og rehabiliterende innsatser og handler

om en type endringsarbeid som både rettes mot de unges kriminalitet, helsemessige og sosiale situasjon. Kravene til sikkerhet får betydning for den miljøterapien og det miljøarbeidet som til enhver tid bedrives. Fengselsbetjenter, som utgjør halvparten av basispersonalet i ungdomsenhetene, har i dag en toårig utdanning¹¹, og alle utdannes ved kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter. Straffegjennomføring er fengselsbetjentes primære oppgave, og sikkerhetsfaget har tradisjonelt stått i en særegen posisjon. Det har vært et sparsomt barne- og ungdomsfokus i grunnutdanningen, og det undervises per i dag ikke i miljøterapi. Studier viser at importerte tjenester i fengsler må tilpasse seg fengslers sikkerhetskultur (Rua, 2015; Fransson & Brottveit, 2015; Gjøn & Fransson, 2019). Dette preger den miljøterapien og det miljøarbeidet som utvikles innenfor ungdomsenhetene. Det blir en miljøterapi og et miljøarbeid på straffegjennomføringsens premisser.

5. Noe annet enn et fengsel?

Studien av de norske ungdomsenhetene viser at de er høysikkerhetsfengsler. Dette kommer til uttrykk både gjennom fengselsarkitekturen og ved at straffegjennomføringsloven har vært det dominerende styringsgrunnlaget. Ungdomsenhetene har ellers vært forpliktet av et mandat om å legge til rette for et helhetlig og sammenhengende læringsmiljø basert på miljøterapi. De to ungdomsenhetene er etablert på forskjellige tidspunkt, i ulike regioner med ulike helse- og omsorgstradisjoner og i uensartede sosiomaterielle kontekster. Dette, sammen med de ungdommene som til enhver tid er innsatte og sammensetningen av personale, har fått betydning for hvordan det opprinnelige mandatet knyttet til miljøterapi er blitt tolket, og hva slags arbeid som over tid har utviklet seg lokalt i enhetene.

Herold, Rand og Frank (2019) viser i sin artikkel hvordan et vedtak om en helhetlig tilnærming som er lik på papiret, blir forskjellig i ulike danske velferdsinstitusjoner på bakgrunn av ulike organisasjonsmessige og strukturelle betingelser. I denne artikkelen har jeg vist hvordan de to norske ungdomsenhetene, trass i samme mandat og innenfor samme organisasjonsmessige ramme, har utviklet ulike institusjonelle identiteter. Trass i at begge ungdomsenhetene understreker viktigheten av et helhetlig perspektiv, viktigheten av å se det enkelte barnet og ungdommen samt betydningen av å vite hva man gjør, har det så langt utviklet seg ulike lokale institusjonskulturer. Mens de ansatte i den ene ungdomsenheten snakker om sitt arbeid som miljøterapi, snakker de ansatte i den andre enheten om sitt arbeid som miljøarbeid. Begge enhetene er organisert under kriminalomsorgen og er høysikkerhetsfengs-

11 KRUS startet i 2019 sitt påbygg til bachelorgraden i straffegjennomføring.

ler. De ansatte i den ene ungdomsenheten bruker uniform, de ansatte i den andre ungdomsenheten gjør det ikke.

Det at de to ungdomsenhetene har utviklet ulike institusjonskulturer, er ikke i seg selv verken overraskende eller nytt, heller ikke i faglitteraturen (Fransson, 2009). Det som imidlertid her er av betydelig interesse, er å løfte fram og problematisere hvilken eller hvilke former for kriminalomsorg(er) barn og ungdom i norske ungdomsenheter fengsles i. Dette er av betydning for politiet når de varetektsfengsler barn og unge. Det er av betydning for rettsaktørene og når domstolen dømmer barn og ungdom til fengsel og forvaring. Videre er det av betydning for kriminalomsorgen, som plasserer barn og unge i ulike ungdomsenheter. Det er også av betydning for hvorvidt ungdomsenhetene i praksis tilbyr et helhetlig og sammenhengende læringsmiljø innad i hver institusjon, noe som igjen får betydning når ungdom flyttes mellom institusjonene og når de ved 18 års alder evt. overføres til voksenfengsler.

De unge dømmes til en kriminalomsorg der straffegjennomføring, miljøarbeid og miljøterapi er vevet inn i hverandre. Miljøarbeidet og miljøterapien er i stor grad rettet inn mot den enkelte ungdommen og i mindre grad mot fellesskapet. Trass i Barnekonvensjonen er det straffegjennomføringsloven som oppfattes som gjeldende lovverk. Dette får betydning for i hvilke situasjoner og hvordan miljøarbeid og miljøterapi defineres og aktualiseres i ungdomsenhetene.

Artikkelen viser at ulike tilnærminger til hva et helhetlig perspektiv skulle være, samt ulike organisasjonsmessige og strukturelle forhold, har vært med å legge grunnen for ulike institusjonskulturer. Dette er innsikter som er viktige i den videre utviklingen og organiseringen av ungdomsenheter i Norge. Det er i dag økt oppmerksomhet omkring unges kriminalitet, og vi merker oss at politikere argumenterer for å øke antallet fengselsplasser for barn og unge. I denne sammenhengen dukker begrepet ungdomsenhet ofte opp som et alternativ til ordinære fengsler. Nå når ungdomsenhetene er materialisert og står der som bygninger, er det lett å bruke dem og også å øke kapasiteten. Før dette gjøres, er det grunn til å stoppe opp å spørre: Ble ungdomsenhetene til det de var ment å bli eller står vi i fare for å blande straffegjennomføring, behandling og omsorg overfor barn og unge på uheldige måter?

REFERANSER

- Bødal, K. (1969). *Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bødal, K. (1976). *Tenåringer i fengsel*. Oslo: Justisdepartementet.
- Den europeiske komité for forebygging av tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (CPT).
- Derrida, J. (2005). *On Touching, Jean-Luc Nancy*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment of Punishment: 2nd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1991.
- FNs konvensjon om barns rettigheter. Vedtatt av De forente nasjoner 20. november 1989. Ratifisert av Norge 8. januar 1991.
- Frank, V.A. & Kolind, T. (2008). Dilemmas experienced in prison-based cannabis treatment – drug policy in Danish prisons, i Frank, V.A., Bjerge, B. & Houborg, E. (red.), *Drug Policy – History, Theory and Consequences*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, s. 61-86.
- Fransson, E. (2009). *Fortidens tyngde. Om selvarbeid under opphold og utflytting fra ungdomshjem* (Avhandling for PhD-graden i sosiologi). Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Fransson, E. & Giofrè, F. (2020). Prison Cell Spaces, Bodies and Touch. I: Knight, V. & Turner, J. (red.), *The Prison Cell: Embodied and Everyday Spaces of Incarceration*. London: Palgrave Macmillan (forthcoming).
- Fransson, E. (2018). The Lunch Table. Prison space, action forces & the young imprisoned body. I Fransson, E. Giofrè, F. & Johnsen, B. (red.), *Prison, Architecture and Humans*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, s. 177-199.
- Fransson, E. & Brottveit, G. (2015). Rådsmøtet som event. Lokale progresjons- og tilbakeføringspraksiser i et norsk høysikkerhetsfengsel inspirert av et deleuziansk blikk. I *Psyke & Logos*, 36, 111–128.
- Fransson, E. & Johnsen, B. (2015). The perfume of sweat. I Drake, D.H., Earle, R. & Sloan, J. (red.), *Handbook of Prison Ethnography*. London: Palgrave.
- Fransson, E., Giofrè, F. & Johnsen, B. (2018). *Prison, Architecture and Humans*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må.» En kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge. Rapport til Kriminalomsorgsdirektoratet, KDI. <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Giofrè, F., Porro, L. & Fransson, E. (2017). Prisons between territory and space. A comparative analysis between Prison architecture in Italy and Norway. I Fransson, E. Giofrè, F. & Johnsen, B. (red.), *Prison, Architecture and Humans*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, s. 39-64.
- Gjøn, O. & Fransson, E. (2018). Ritters kollektive kraft i overgangen fra fengsel og ut. *Praktisk Teologi* nr. 2, 35. årgang. Oslo: Norsk Luthersk Samband, s. 4-15.
- Grønvold, M. & Fransson, E. (2019). Meetings in between: a study of how university college students in correctional studies understand milieu work in prison. *UNIPED* nr. 2: 180–193.
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Oslo: Inst. for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo. Unipub. Dr.philos-avhandling.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997/1999). *Mennesket i teorier om mennesket*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Herold, M., Rand, C. & Frank, V. (2019). Enactments of a «holistic approach» in two Danish welfare institutions accommodating young adults with offending behavior and drug use experiences. *Drugs and Alcohol Today*, Vol. 19 No. 3: 208–219.
- Larsen, E. (2004). *Miljøterapi med barn og unge. Organisasjonen som terapeut*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moran, D. (2015). *Carceral geography: Spaces and Practices of Incarceration*. Farnham: Ashgate
- Nancy, J.-L. (2008). *Corpus*. New York: Fordham University Press.
- NESH (2016). Forskningsetiske retningslinjer for Samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi.

- Olkowska, A. & Landmark, B. (2009). *Hva gjør miljøterapi til terapi?* Oslo: Fontene forskning, nr. 9.
- Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven. Fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 16. mai 2002 med hjemmel i forskrift til lov om straffegjennomføring av 22. februar 2002 §7-1. Revidert 27. oktober 2008.
- Retningslinjer om straffegjennomføring for mindreårige innsatte og domfelte til straffegjennomføringsloven 10a vedrørende særregler for unge innsatte, revidert 1. januar 2018.
- Rua, M. (2015). Fængselsisolasjon: forskning og formidling i et minefelt. I K. Widerberg (red.), *I hjertet av velferdsstaten: en invitasjon til institusjonell etnografi* s. 220-250. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Terranova, F. (2018). Inputs in the Design of Prisons. I Fransson, E., Giofré, F. & Johnsen, B. (red.), *Prison, architecture and humans*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk s. 287–309.
- United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, 14. desember 1990, A/RES/45/113.
- United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, (Beijing rules) General Assembly resolution 40/33, 29. november 1985.